

Ящук Т.А.,
викладач кафедри маркетингу,
менеджменту та управління бізнесом,
*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ящук Т.А. Бюджетне фінансування закладів вищої освіти в Україні. Статтю присвячено питанню фінансового забезпечення розвитку закладів вищої освіти на державному рівні, а також дослідженню основних тенденцій розвитку та структури державного фінансування вищої освіти. Проведено статистичне дослідження основних показників фінансування вищої освіти в Україні та вивчено структуру витрат за джерелами фінансування. Проаналізовано кількість студентів за джерелами фінансування їх навчання в розрізі регіонів. Розглянуто новий механізм бюджетного фінансування, запропонований Міністерством освіти і науки України, в аспекті його майбутнього використання на практиці. Доведено значущість ефективного функціонування закладів вищої освіти для трансформації економіки на ринкових засадах та подальшого соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: фінансовий механізм, фінансове забезпечення, джерела фінансування, бюджетне фінансування, витрати, заклади вищої освіти.

Ящук Т.А. Бюджетное финансирование заведений высшего образования в Украине. Статья посвящена вопросу финансового обеспечения развития заведений высшего образования на государственном уровне, а также исследованию основных тенденций развития и структуры государственного финансирования высшего образования. Проведено статистическое исследование основных показателей финансирования высшего образования в Украине и изучена структура расходов по источникам финансирования. Проанализировано количество студентов по источникам финансирования их обучения в разрезе регионов. Рассмотрен новый механизм бюджетного финансирования, предложенный Министерством образования и науки Украины, в аспекте его дальнейшего использования на практике. Доказана значимость эффективного функционирования высших учебных заведений для трансформации экономики на рыночных принципах и дальнейшего социально-экономического развития государства.

Ключевые слова: финансовый механизм, финансовое обеспечение, источники финансирования, бюджетное финансирование, расходы, высшие учебные заведения.

Yashchuk T.A. Budget financing of higher educational institutions in Ukraine. The article is devoted to the issue of financial support for the development of higher education institutions at the state level, as well as the study of main trends in the development and structure of public financing of higher education. Statistical study of main indicators of financing higher education in Ukraine is carried out and the structure of expenditures by sources of financing is studied. The number of students by sources of financing their education in terms of regions is analyzed. A new mechanism for budget financing proposed by the Ministry of Education and Science of Ukraine in terms of its future use in practice is considered. The importance of effective functioning higher education institutions for the transformation of the economy on a market basis and further socio-economic development of the state is proved.

Key words: financial mechanism, financial support, sources of financing, budget financing, costs, higher education institutions.

Постановка проблеми. Освіта в суспільстві відіграє важливі функції, оскільки є носієм наукового знання, інформації, забезпечує підготовку кадрів для досягнення суспільної безпеки і прогресу та надає громадянам послуги, які спрямовані на задоволення їхніх особистих потреб. Функціонуючи як суспільне благо, освіта вимагає державного фінансування в повному обсязі незалежно від форми власності навчального закладу. Однак під час фінансування вишу у цілому держава оплачує не тільки надання освітніх послуг, що належать до категорії суспільного блага, а й приватних послуг, наданих ВНЗ. Сьогодні актуальною економічною і соціальною проблемою є проблема реформування механізму фінансування вищої школи в Україні для підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями реформування і фінансування вищої освіти в Україні займаються наукові установи Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, галузеві науково-дослідні інститути і заклади вищої освіти. Значні розробки із цієї тематики мають вітчизняні вчені: В. Андрущенко, Й. Бескид, В. Бобров, В. Євтушевський, І. Каленюк, К. Корсак, В. Кремень, В. Куценко, В. Луговий, А. Павленко, В. Сафонова, С. Хамініч, Ю. Ніколенко, О. Падалка, О. Сидоренко, А. Чухно, Г. Штейн, В. Юхименко, В. Яблонський та ін. Узагальнення праць багатьох вітчизняних і зарубіжних учених із питань фінансування вищої освіти дають змогу стверджувати, що

сьогодні розглядаються лише окремі аспекти бюджетного фінансування, що не дає можливості комплексно розглянути їх широкий спектр.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз сучасного стану державного фінансування вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 53 Конституції України, держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, яку можна здобути на конкурсній основі; розвиток вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг студентам [1]. Для реалізації права громадян щодо одержання ними вищої освіти держава використовує бюджетні, податкові, грошово-кредитні та страхові важелі.

Головним джерелом фінансування витрат на освіту в цілому й на вищу освіту зокрема є кошти державного та місцевих бюджетів.

Відповідно до ст. 71 Закону України «Про вищу освіту» [2], фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг із підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, із дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень. Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців із вищою освітою, а також на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів встановлюються у державному бюджеті України на відповідний рік.

Необхідність аналізу витратків державного бюджету зумовлена важливістю ролі вищої освіти як одного з основних складників підготовки кваліфікованих кадрів для економіки країни. Про динаміку витратків зведеного бюджету на фінансування освіти свідчать дані, подані в табл. 1.

Аналізуючи показники фінансування вищої освіти в Україні протягом 2000–2016 рр., можна зауважити, що обсяги видатків зростають із 2 285,5 млн. грн. у 2000 р. до 30 595,9 млн. грн. у 2016 р., тобто на 28 309,5 млн. грн. Частка витрат на вищу освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету у 2000–2010 рр. мала тенденцію до зростання від 4,7% до 6,6%. Але починаючи з 2014 р. цей показник поступово зменшувався до 4,4% у 2016 р.

Незважаючи на таку динаміку, держава продовжує розглядати витрати на освіту як елемент соціальної політики, а не інвестиції у людський капітал, що загрожує розвитку країни в майбутньому. Процеси бюджетної децентралізації, які розпочалися у 2015 р., спричинили тенденцію до зменшення питомої ваги видатків на освіту з державного бюджету і, своєю чергою, зумовили збільшення видатків місцевих бюджетів.

Обсяг видатків на освіту з державного бюджету України не перевищує 3% ВВП. Так, у 2000 р. частка витрат на вищу освіту становила 1,3% від ВВП, а в 2010 р. мала максимальне значення і дорівнювала 2,3%. На жаль, представлена динаміка свідчить про зниження частки державних витрат на освіту у валовому внутрішньому продукті, що не підтверджує офіційні заяви посадових осіб про пріоритетність для держави сфери освіти.

Як свідчать дані табл. 2, протягом 2010–2016 рр. кількість студентів у закладах вищої освіти всіх рівнів акредитації, які навчалися за кошти державного бюджету, поступово зменшувалася і в 2015–2016 рр. становила 732 018 осіб, що на 194 378 студентів менше, ніж у 2010–2011 рр.

Кількість осіб, навчання яких фінансувалося за рахунок місцевих бюджетів також зменшується – з 91 006 до 79 446 студентів. При цьому питома вага студентів, які навчалися за рахунок державного бюджету, у загальній структурі за останній навчальний рік становить 45,6%. Причинами такого явища є передусім демографічні чинники, а також скорочення Міністерством освіти і науки України обсягу державного замовлення.

Таблиця 1

Витрати на освіту в Україні в 2000–2016 рр.

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Видатки зведеного бюджету на освіту, всього, млн. грн.	7085,5	26801,8	79826,0	100105,6	114193,5	109155,2
У тому числі на вищу	2285,5	7934,1	24998,4	28340,5	30981,8	30595,9
Частка витрат на вищу освіту у % до:						
– видатків зведеного бюджету	4,7	5,7	6,6	5,4	4,6	4,4
– ВВП	1,3	1,8	2,3	1,8	1,6	1,9

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Таблиця 2

Кількість студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання

Показники	I–IV рівнів акредитації			III–IV рівнів акредитації		
	2010/2011	2014/2015	2015/2016	2010/2011	2014/2015	2015/2016
Усього студентів, осіб, у тому числі, що навчаються за рахунок	2418111	1689226	1605270	2066667	1437955	1375160
державного бюджету	926396	751123	732018	798571	663194	649225
місцевих бюджетів	91006	82118	79446	14486	12201	14722
Питома вага студентів (%), які навчалися за рахунок державного бюджету	38,3	44,5	45,6	38,6	46,1	47,2
місцевих бюджетів	3,8	4,9	4,9	0,7	0,8	1,1

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Аналіз показників чисельності студентів закладів вищої освіти за джерелами фінансування їх навчання в розрізі регіонів України (табл. 3) свідчать, що найбільша кількість студентів у 2016/17 навчальному році, які навчалися за кошти державного бюджету, припадає на місто Київ, Харківську, Львівську та Дніпропетровську області. Причиною цього є наявність у цих регіонах значної кількості закладів вищої освіти.

Разом із тим, наприклад, у Кіровоградській, Чернівецькій та Житомирській областях зосереджено вищі, в яких за кошти державного замовлення навчається найменша кількість студентів.

У цілому аналіз показників, які характеризують українську вищу школу, у тому числі за контингентом студентів, показує, що держава в сучасних умовах менше ніж наполовину фінансує навчання студентів у вишах України, а механізм державного фінансування потребує змін і повинен бути відрегульований та оптимізований. Отже, бачимо, що система підготовки фахівців вищої кваліфікації, у тому числі забезпечення її фінансового складника, не відповідає потребам держави та міжнародним стандартам.

Уповільнюється й ускладнюється здійснення освітніх реформ, про що свідчать невисокі результати України в міжнародних рейтингах. Так, у 2015 р. в рейтингу країн за індексом людського розвитку Україна посідала 81-е місце серед 188 країн світу. Низька ефективність державної

освітньої політики в Україні підтверджується і міжнародним рейтингом світової конкурентоспроможності [4].

Міністерство освіти і науки України запропонувало проект закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування вищої освіти (щодо економічних відносин у сфері вищої освіти)» [5]. Відповідно до законопроекту, бюджетне фінансування вищої освіти складається з:

- 1) базового (блочного) фінансування з підготовки здобувачів вищої освіти всіх рівнів та ступенів;
- 2) соціального фонду;
- 3) фонду капітальних видатків;
- 4) фонду державної цільової підтримки.

Ключові чинники, що формують складники бюджетного фінансування вищої освіти в Україні, показано на рис. 1.

Згідно із цим законопроектом, базове (блочне) фінансування – це кошти державного або місцевих бюджетів на комплексне фінансування послуг закладів вищої освіти з підготовки здобувачів вищої освіти всіх ступенів та рівнів, які зараховані на місця, що фінансуються за бюджетні кошти.

Фінансування закладів вищої освіти здійснюється за результатами їх діяльності і за формулою розраховується розмір блочного фінансування у вигляді частки від видатків державного бюджету України на поточний рік за відповідною статтею.

Таблиця 3

Кількість студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації на початок 2016/17 навчального року за джерелами фінансування їх навчання та регіонами, осіб

Регіони	Усього	У тому числі навчаються за рахунок	
		державного бюджету	місцевих бюджетів
Україна	1369432	652935	12317
Вінницька	33970	15880	–
Волинська	19349	10768	–
Дніпропетровська	100869	55794	1922
Донецька	25012	13566	40
Житомирська	21106	8656	597
Закарпатська	19540	8722	–
Запорізька	62132	23953	447
Івано-Франківська	31127	10527	–
Київська	23366	15561	–
Кіровоградська	9554	5628	–
Луганська	15669	9149	–
Львівська	111060	59318	–
Миколаївська	26260	14115	–
Одеська	98953	46125	–
Полтавська	41839	15348	–
Рівненська	28216	13824	–
Сумська	32283	17588	–
Тернопільська	34614	15445	1042
Харківська	160231	77643	2027
Херсонська	20657	9391	–
Хмельницька	27473	13277	1674
Черкаська	30554	16078	–
Чернівецька	22927	8520	–
Чернігівська	16446	9733	–
м. Київ	356225	158326	4568

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Рис. 1. Модель бюджетного фінансування вищої освіти в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Також заклади вищої освіти мають право самостійно розпоряджатися коштами базового (блочного) фінансування у межах їх цільового призначення, а також ухвалювати рішення про переведення здобувачів вищої освіти на навчання за бюджетні кошти в межах до 15% від здобувачів, що навчаються за бюджетні кошти.

У соціальний фонд пропонується зараховувати кошти державного або місцевих бюджетів, що виділяються на соціально-побутові потреби здобувачів вищої освіти всіх ступенів та рівнів, які зараховані на місця, що фінансуються за бюджетні кошти.

Фонд капітальних видатків, згідно із запропонованими змінами, буде містити кошти державного або місцевих бюджетів на придбання або створення основних засобів, навчального, виробничого обладнання, предметів довгострокового користування, меблів, комп'ютерної техніки та оргтехніки, капітальне будівництво, ремонт, реконструкцію та реставрацію приміщень, будівель, споруд, транспортних засобів, що використовуються у навчально-виховному процесі,

тощо. Розподіл коштів фонду капітальних видатків між центральними органами виконавчої влади, органами державної влади здійснюватиметься у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До фонду державної цільової підтримки зараховуватимуться кошти державного або місцевих бюджетів на виконання зобов'язань, передбачених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти». Кошти фонду державної цільової підтримки виділяються закладам вищої освіти всіх форм власності відповідно до Порядку та умов надання державної цільової підтримки для здобуття професійно-технічної та вищої освіти зазначеним категоріям громадян, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Важливою новацією цього законопроекту є те, що підставою для отримання бюджетного фінансування вищої освіти є державний контракт, що укладатиметься між закладом вищої освіти та центральним органом виконавчої влади, державним органом, органом місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти.

В. Бахрушин стверджує, що новий механізм запустить конкуренцію між університетами і змусить їх підвищувати якість освіти. Якщо не враховувати часові обмеження та інерційність процесів у вищій освіті, то в довгостроковій перспективі можливо так би і сталося. Але з урахуванням сучасних реалій більш імовірним є те, що більшість ВНЗ просто не доживе до цього часу. Звісно, коли ми багато років говоримо про надмірну кількість університетів в Україні, це можна було б розглядати як додатковий плюс. Але лише за умови, що такі зміни будуть відбуватися керовано, а не стихійно [6].

За умови нинішнього рівня економічного розвитку країни, навіть якщо витрати держави на освіту залишатимуться високими і, крім того, підвищаться їх ефективність, це навряд чи призведе до позитивного впливу на економічне зростання. За відсутності нормальних умов праці і практично втраченого промис-

лового потенціалу випускники з конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітою емігруватимуть. Тобто процес підвищення рівня витрат на освіту повинен бути ендегенним і відповідати умовам економічного розвитку в країні [7].

Висновки. Перехід до ефективного функціонування вищої освіти поряд із посиленням вимоги швидкого оновлення знань неминуче викликає необхідність зміни колишніх методів фінансування, які в нових умовах виявляються не в змозі забезпечити масштабну підготовку фахівців на високому рівні. Це ставить перед системою вищої освіти проблему створення таких механізмів фінансування, які забезпечували б підготовку кадрів вищої кваліфікації за умови ефективного використання ресурсів.

Нагальною проблемою є інтенсивне збільшення обсягів бюджетного фінансування вищої освіти в Україні. Поява нових механізмів фінансування вищої освіти пов'язана не тільки зі складністю проблеми, а й і з тим, що спочатку варто було б визначити цілі бюджетного фінансування, які основні завдання ми хочемо вирішити за його допомогою. Комплексний підхід до вирішення цього завдання забезпечить підвищення ефективності функціонування закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1556-18/page>.
3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. К., 2017. 215 с.
4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/2133-19>.
5. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування вищої освіти (щодо економічних відносин у сфері вищої освіти)». URL: <https://mon.gov.ua/storage/0604-zakonoproekt>.
6. Бахрушин В. Фінансування вищої освіти: які зміни нам пропонують? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/756-finansuvannya-vishchoji-osviti-yaki-zmini-nam-proponuyut>.
7. Фінансування освіти: скільки, кому і як? / ГО «Центр міжнародних проєктів «Євроосвіта». URL: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php.20category>.